

МОРАЛЬНІ ІДЕАЛИ АКАДЕМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Сьогодні, у часи, коли наша планета переживає трагедію, пов'язану із стрімким поширенням пандемії, усі надії людства пов'язані із фундаментальною наукою. Від того, наскільки швидко будуть знайдені механізми протидії смертоносному вірусу та доведена їх ефективність, залежить майбутнє кожного з нас. Без перебільшення можна сказати, що наука перетворюється на ключовий суб'єкт політики. Адже наука – це не лише сфера інтелектуальних експериментів та полігон технологічного опрацювання їх результатів, а потужний соціальний інститут. Його місце та роль у суспільстві визначає ефективність політико-управлінських практик керівництва країни та її конкурентоспроможність на світовій арені.

У цьому зв'язку доречним буде, на нашу думку, звернутися до питання моральної відповідальності наукового співтовариства, оскільки на тлі глобальних проблем людського існування як ніколи загострюється усвідомлення його скінченності та посилюються апокаліптичні настрої. У такій ситуації, коли наука, техніка, технологія, з одного боку, – забезпечують бурхливий розвиток цивілізації, а з іншого, – виступають у якості знярядь знищення природи та навколишнього середовища, саме етична складова наукової діяльності набуває першочергового значення.

Формування етосу науки має тривалу історію і відбувалося у руслі становлення самої науки як розумової діяльності. Остаточне же оформлення науки у соціальний інститут зі специфічною системою цінностей і норм припадає на період Нового часу. Втім, першими організаціями, де відбувалася діяльність наукового типу, вважаються осередки збереження та примноження здобутків античної культури – монастирські, придворні, єпископальні школи та перші університети, принципи діяльності яких вже було втілено у розгалуженій системі привілеїв, дипломів, звань та програм.

Університет доби Середньовіччя був не тільки осередком освіти, але й професійною організацією, яка мала свої права, привілеї й фіксовані норми відносин. Поява перших університетів пов'язана з розвитком міст. Найдавніші університети Європи виникли у таких містах, як Болонья (XI ст.), Париж, Оксфорд (XII ст.); Кембридж, Саламанка, Падуя, Неаполь, Тулуза (XIII ст.); Флоренція, Прага, Краків, Вена, Гейдельберґ (XIV ст.); Лейпциг, Базель (XV ст.).

Ранні університети Західної Європи користувалися заступництвом католицької церкви і мали статус шкіл при кафедральних соборах (як Паризький університет) або Studium Generale (загальних шкіл). Пізніше університети створювали королі (Празький і Краківський університети) і муніципальні адміністрації (університети в Кельні і Ерфурті). Першим вищим навчальним закладом у Східній Європі стала Острозька академія, датою заснування якої вважається 1576 р.

У XVIII сторіччі університети почали видавали власні наукові журнали. На той період сформувалися дві основні моделі університету: німецька і французька. Німецька модель заснована на задумах Вільгельма Гумбольдта і Фрідріха Шлейєрмахера, за якими університет підтримує академічні свободи, лабораторії і влаштовує семінари. На противагу, у тогочасних французьких університетах панував жорсткий порядок, адміністрація регулювала всі сторони діяльності.

До кінця XVIII ст. в європейських університетах релігія становила найважливішу частину занять, але протягом наступного століття її роль поступово зменшувалася. Університети зосереджувалися на наукових дослідженнях, і німецька модель, краще пристосована до занять наукою, з часом набула більшого поширення по всьому світу, ніж французька. Одночасно вища освіта ставала все більш доступною широким верствам населення. У межах університетів сформувалися певні етичні та етикетні норми

комунікації, які згодом будуть покладені у основу академічної субкультури з її структурою, цінностями, традиціями, ритуалами.

Паралельно з розвитком університетів в період становлення класичної науки (XVI – XIX ст.) створюються автономні наукові корпорації у формі академій, наукових товариств. У цих структурах, які вже не входять до їх складу, оформлюються специфічні норми академічної комунікації: формується традиція обговорення результатів досліджень, закріплюються моделі обміну інформацією про результати наукових пошуків; відбувається самоорганізація наукового середовища у формі автономних наукових товариств, зі своїми нормами і цінностями, формальними чи неформальними авторитетами, процедурами закріплення та оприлюднення тематики і проблематики своїх досліджень.

Саме у цей період починається становлення класичної парадигми професійної етики вченого. Цей процес було зумовлено такими тенденціями: по-перше, діяльність вченого набуває статусу професії; по-друге, система цінностей науки контактує з цінностями суспільства на основі функціонування техніки, технологій; по-третє, у такий спосіб наука досягає когнітивної та соціальної інституціоналізації.

Заняття наукою, яке раніше мало другорядний характер, поступово починає викликати живий суспільний інтерес. Це відкриває можливість сприймати наукову діяльність як почесну справу для прикладання власних сил і реалізації здібностей. Цьому передують виникнення та закріплення у європейській культурній традиції «ідея місіонерської ролі вченого в суспільстві» (Декарт, Лейбніц, Ньютон, Паскаль та ін.). У подальшому становлення нового суб'єкта пізнання і діяльності, для яких ключовими факторами вже стають не авторитет і традиція, а особиста переконаність, підкріплена емпіричними даними і логіко-математичними обґрунтуваннями висновків, спричинило формування поняття «моральної достовірності».

Саме на базі даних установок оформлюються два основних типи етичної поведінки в науці. Мова йде про т. зв. зовнішню та внутрішню етику науки. *Зовнішня етика науки*, спираючись на визнання самоцінного характеру наукової діяльності, є телеологічною (моральність дії оцінюється залежно від результату), і обумовлюється відповідальністю вченого перед соціумом. *Внутрішня етика науки*, спираючись на усвідомлення наукової діяльності, як специфічної пізнавальної діяльності, є деонтологічною, і в своїх оцінках керується чітко окресленими принципами, нормами, переконаннями.

З визнанням та поширенням у академічному середовищі даних установок поступово сформувалися норми професійної етичної субкультури. Їх лаконічно сформулював у роботі «Наука і демократична соціальна структура» (1942) Р. Мертон [1]. З його подання сучасні норми наукового етосу базуються на таких принципах, як *універсалізм* (вимога керуватися в своїх професійних заняттях не особистими уподобаннями, а загальними критеріями доказовості та достовірності); *всезагальність* (установка на солідарність, відкритість та спільний пошук істини); *незацікавленість* (вимога безкорисливого служіння істині); *організований скептицизм* (установка на доказовість, методологічну коректність, критику та самокритику наукових результатів). Дана нормативно-ціннісна структура, на думку Р. Мертона, є незмінною в історії науки.

Втім, сьогодні предметне коло етики науки розширюється через необхідність осмислення тих норм, які мають спрямовувати не лише стосунки вчених в межах академічного співтовариства або визначати вищі пізнавальні цінності науки, а й таких, що дозволяють або забороняють певне втручання науки в природу і людину. І мова йде не тільки про науки технічного та природознавчого кола. Все це повною мірою стосується і гуманітарного знання, з його соціально-інженерними підходами до управління реальністю, технологіями конструювання соціального порядку, інструментами впливу на соціальну поведінку, практиками соціальних експериментів тощо.

Таким чином, сучасна наука можлива лише за умови врахування природи людини, цінності пізнання та моральних орієнтирів наукового середовища.

Література:

1. Merton R. K. Science and technology in a democratic order / R. K. Merton // Journal of Legal and Political Sociology. – 1942. – Vol.1. – P. 115-126.